

Ganga i napjevi zapadne Hercegovine

Alpeza, Katarina

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:491581>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-05**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku

Preddiplomski sveučilišni studij hrvatskoga jezika i književnosti (jednopedmetni)

Katarina Alpeza

Ganga i napjevi zapadne Hercegovine

Završni rad

Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku

Preddiplomski sveučilišni studij hrvatskoga jezika i književnosti (jednopedmetni)

Ganga i napjevi zapadne Hercegovine

Završni rad

Student/ica:

Katarina Alpeza

Mentor/ica:

doc. dr. sc. Denis Vekić

Zadar, 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Katarina Alpeza**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Ganga i napjevi zapadne Hercegovine** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2023.

Sažetak

Središnji dio ovog završnog rada posvećen je gangi, pjevanju zapadne Hercegovine i Dalmatinske zagore. Prvi dio rada donosi uvid u istraživanja znanstvenika koji su se detaljnije bavili gangom. Postavljene su i različite teze oko mjesta i vremena nastanka gange. Nadalje, prikazana je njezina podjela i analiza pjesmica. Rad iznosi i notne zapise u kojima su se okušali neki proučavatelji. Na kraju se spominju i drugi napjevi zapadne Hercegovine koji nisu toliko popularni među mladima, ali kojih se i danas rado sjećaju i koje i danas pjevaju stariji ljudi. Bez obzira što je u današnje vrijeme zanimanje za gangu u opadanju, ona se u zapadnoj Hercegovini još uvijek pjeva. Pojedinci i danas neumorno rade na tome da ganga ne ode u zaborav.

Ključne riječi: ganga, zapadna Hercegovina, napjevi

Summary

Ganga and chants of Western Herzegovina

The central part of this work is dedicated to *ganga*, singing of Western Herzegovina and Dalmatian Zagora. The first part of the paper provides an insight into the research of scientists who dealt with *_ganga_* in more detail. There are also different theses about the place and time of the creation of *ganga*.

Furthermore, its division and analysis of songs is presented. The work presents musical notations in which some researchers have tried their hand. At the end, other songs from Western Herzegovina are mentioned, which are not so popular among young people, but which are still fondly remembered and sung by elderly people. Regardless of the fact that nowadays the interest in *ganga* is declining, it is still sung in Western Herzegovina. Even today, the individuals work tirelessly to ensure that *ganga* does not go into oblivion.

Key words: *ganga*, Western Herzegovina, chants

Sadržaj

Uvod	2
1. Ganga u okviru usmene književnosti.....	4
1.1. Pozicija gange u teoriji usmene književnosti	4
1.2. Znanstvenici o terminološkom pitanju i klasifikaciji gange	5
1.3. Vrijeme i područje nastanka gange	13
2. Način nastanka i pjevanja gange	15
2.1. Ganga pjevno-glazbeni oblik	18
2.2. Ganga kao napjev	18
2.3. Vrste gange i obilježja.....	19
2.4. Uporaba <i>pismice</i> u napjevu	21
2.5. Sadržaj <i>pismica</i>	21
2.6. Analiza <i>pismica</i>	21
2.6.1. Ljubav.....	21
2.6.2. Uljepšavanje	22
2.6.3. Rodni kraj.....	22
2.6.4. Rat	23
2.6.5. Duhan	23
2.6.6. Smrt.....	23
2.6.7. Gange o gangi.....	24
3. Uvod u notne zapise gangi.....	26
4. Ganga danas – dobre i loše karakteristike	28
5. Rubni oblici i napjevi u odnosu na gangu	29
5.1. Putničko <i>pivanje</i>	29
5.2. Brojkavica (džotavica)	29
5.3. <i>Pisme</i> uz kolo	30
6. Zaključak.....	31
7. Literatura	33
Internetski izvori	33

Uvod

Ganga kao napjev relativno je mlada i brojni tvrde da je nastala tek početkom 20. stoljeća iako po glazbenom ustroju pripada pentatonici, jako starom tonskom sustavu. Ako se malo bolje pogleda glazba starih naroda počevši od Istoka, Zapada, Kine, Japana, Burme i Sijama pa do Afrike i Amerike zasnovana je na pentatonici jednako kao i dosta mlađa ganga. Kada je riječ o njezinu nastanku veže se uz područje zapadne Hercegovine i starohrvatske župe Imote, u Imotskoj krajini. Na ovom prostoru usmeno kulturno nasljeđe bilo je dosta staro, a usmena književnost bila je glavni oblik duhovnog stvaralaštva. Ganga je svoj procvat doživjela 50-ih godina prošloga stoljeća. Pjevala se na prostoru između Cetine i Neretve, ali i istočnije od Neretve, kako piše Anđelko Mijatović, oko Stoca i do Popova polja, od Biokova i gorja što dijeli jugozapadnu Hercegovinu od mora, do livanjskog kraja, Kupreške visoravni i Rame (uključivo), na sjeveru. Na navedenim prostorima gangu su pjevali svi ljudi koji su živjeli na selu, a posebno hrvatsko seosko pučanstvo. Danas ganga pomalo izumire na selu, ali je zato možemo čuti i u pojedinim gradovima i u urbanim svjetskim sredinama gdje su se odselili ljudi s ovih područja. Ovaj napjev pripada skupini srodnih pjevanja u Hrvata, a to su *ojkavica*, *rera*, *putničko pjevanje*, *brojkavica*, *treskavica*, *treja*, *džotavica*, *bećarac* i druge. (Mijatović, 1998: 5) Ganga se pjeva tako da jedna osoba predvodi pjevanje, a druge osobe ga poluglasno prate. Ono što gangu čini posebnom je poruka koju ona nosi sa sobom, a zapravo je sastavni dio napjeva. U njezinim stihovima nailazimo na sve životne pojave, od rođenja, smrti, boli i ljubavi pa do drugih zbivanja koje susretnu čovjeka. Dok s jedne strane imamo moderno lirsko stvaralaštvo u kojem se uglavnom izbjegava prikaz svakodnevnog života, s druge strane imamo gangu kojoj je to temelj.

Prvo poglavlje obrađuje gangu u okviru usmene književnosti. Prenosila se s generacije u generaciju, a tek je kasnije svoje mjesto pronašla u istraživanjima i znanstvenim radovima. Zatim će se dati uvida u znanstvene radove i malo detaljnije pogledati što kažu o njezinom terminološkom pitanju te kako je klasificiraju. Dalje se postavljaju pitanja oko vremena i mjesta njezina nastanka. Svi koji znaju barem malo o ovom pjevanju, neupitno je da će je povezati s Hercegovinom i Imotskom krajinom. Nadalje, odmah se nameću i zanimanja za način njezina postanka i način pjevanja. Ako je riječ o njezinoj podjeli najčešće se dijeli na bekijsko-imotsku, belevarijsku i nahijsku te se spominje i rera (sinjsko pjevanje koje se, zapravo, poistovjećuje s gangom). Iza toga će se prikazati sadržaj *pismica* te njihova analiza. Poznato je da je izvođenje notnih zapisa gange jako teško, ali u tome se okušala etnomuzikologinja prof. dr. sc. Ankica Petrović.

Osim gange postoje i drugi napjevi. Neki od njih su putničko pjevanje, brojkavica (džotavica), treskavica itd. Oni među mlađom populacijom nisu toliko popularni ni izraženi. Međutim, stariji ih ljudi i danas ponekad rado pjevaju.

Ganga obiluje etnografskim pojmovima područja u kojem je nastala. Prikazuje svakodnevne radnje i politička zbivanja toga vremena. Također, prikazuje i sudjelovanje u ratovima, a i ono što slijedi iza toga – iseljeničtvo i tuđinu. Sa svim onim što nosi sa sobom, gangu je nemoguće zamijeniti i ljudima ovih krajeva ostat će zauvijek najmilije pjevanje.

1. Ganga u okviru usmene književnosti

Ganga se prenosila s koljena na koljeno i upravo se tako usmeno, bez zapisa, prepričavanjem i pjevanjem sve uspjelo prenijeti i zadržati. Za razliku od drugih tradicionalnih oblika, ganga se u to vrijeme širila na druga područja. Mladi ljudi sa sela ljeti bi odlazili na obronke planina na ispašu sa stokom i tako se ganga prenosila. Posebni procvat doživjela je u vrijeme 50-ih godina prošloga stoljeća. Ni ratni vihori, ni društvene promjene ljude s ovih područja nisu natjerali da prestanu pjevati gangu, naprotiv, svaka nova generacija gangi i ganganju donijela je novo ostvarenje.

„U vrijeme svoga uspona ganga se je pjevala u prostoru od iza Cetine do iza Neretve, od Biokove i gorja što dijeli jugozapadnu Hercegovinu od mora do livanjskoga kraja, Kupreške visoravni, Uskoplja, Ivan-planine, Kalinovika i Foče, do Nevesinja i Popova.“ (Mijatović, 2004: 29)

Starijih zapisa o gangi jako je teško i rijetko pronaći. Neki znanstvenici tvrde da je razlog tomu možda činjenica da su pojedini istraživači, kako bi se uopće upustili u istraživanje gange, morali biti dugo na selu među narodom koji pjeva gangu i tako je proučavati. (Petrović, 2018: 43) Iz ovih, ali i ostalih razloga usmeno narodno stvaralaštvo ostalo je dosta zanemareno. Tek 1930. godine fra Branko Marić počinje s ozbiljnijim radom i djelovanjem na ovom području. Nije zatekao temelje za znanstveno tumačenje gange i ostalih napjeva u tuđim radovima. U isto vrijeme kad je Marić krenuo s radom javlja se i sve veće zanimanje za afirmaciju seoske narodne glazbe kulturnim aktivnostima u različitim oblicima organizacija, među kojima se ističu smotre, „sijela“ i ostale prezentacije. Do tih godina ganga je bila, uglavnom, samo usmena književnost koja se prenosila s jednog naraštaja na drugi. Međutim, od Marića i još ponekih istraživača toga vremena, o gangi se krenulo više pisati i istraživati.

1.1. Pozicija gange u teoriji usmene književnosti

Ganga, seosko pjevanje vezano za Hercegovinu i Imotsku krajinu, pojava je koja već neko vrijeme privlači pozornost ljudi iz struke, ali i velikog broja ljudi općenito. O tome svjedoče brojni znanstveni radovi i mnogi istraživači. Dosadašnji se radovi, uglavnom, usredotočuju na povijesni nastanak gange te na njezine pjesničke, sociološke te estetičke poglede. Ipak, ljudi koji su se bavili njome i koji su je opisivali u velikoj većini dolaze s njezina područja. U knjigama hrvatske narodne lirike i epike, kao što su npr.: *Ljuba Ivanova* (1969.) Olinka Delorka, *Povijest i historija usmene narodne književnost* (1988.) autora Tvrtka Čubelića,

zatim *Hrvatske usmene lirske pjesme* (1997.) priređivača Stipe Botice, *Hrvatske narodne pjesme* (2008.) Mihovila Pavlinovića, te u brojnim drugim knjigama slične tematike o gangi nema ni riječi. Poznati hrvatski književnik hercegovačkih korijena Ilija Jakovljević 1927. godine, u Zagrebu, objavio je zbirku pripovijedaka *Hercegovke*. U jednoj od njih spominje gangu. I to bi bio jedan od prvih spomena gange u književnosti i medijskoj javnosti. (Mijatović, 2015: 12) Jakovljevića su naslijedili i drugi hrvatski književnici poput Ivana Raosa, Joze Laušića, Ivana Alilovića, Petra Gudelja, Zlatka Tomičića i fra Stanka Vasilja. Zatim se gangom bavio hercegovački franjevac i etnomuzikolog dr. fra Branko Marić, etnomuzikolozi Cvjetko Rihtman i Vinko Žganec, etnologinja Dunja Rihtman, književnik Luko Paljetak, etnomuzikolog Nikola Buble, kroatisti i proučavatelj hrvatske usmene književnosti prof. dr. sc. Josip Kekez, filolog i akademik Vojmir Vinja, povjesničar dr. sc. Anđelko Mijatović, književnik Ante Kraljević, etnomuzikologinja prof. dr. sc. Ankica Petrović, novinar i urednik Tomislav Matković, zatim brojni ostali publicisti, muzikolozi, pjesnici, književnici, novinari, povjesničari koji možda ovdje nisu spomenuti, ali nisu ništa manje važni. O nekima će više govora biti u radu. A sljedeća poglavlja predstaviti će brojna pitanja počevši od toga kako navedeni autori vide gangu, gdje je teorijski smještaju i kako je klasificiraju.

1.2. Znanstvenici o terminološkom pitanju i klasifikaciji gange

Stipe Botica ističe zbirku *Ganga* (2004.), sakupljača Anđelka Mijatovića. Zbirka je plod tridesetogodišnjega rada i sakupljanja. U njoj su sadržane pjesme iz Hercegovine, Imotske krajine, Duvna, Livna i Kupresa. Također, važno je napomenuti da je Anđelko Mijatović obrazložio i iznio teze o odlikama gange što uključuje književno-teorijske, terminološke, strukturalne i funkcionalne odlike. (Mijatović, 2004) Mijatović je navodio i mišljenja stručnjaka koji su se detaljnije bavili gangom. Sa sigurnošću se može reći da je njegov rad veliki doprinos teoriji, ali i poetici hrvatske usmeno-književne lirike. Kod njega se ističe podjela po tematskom načelu. Prikupio je oko jedanaest tisuća primjera gangi, a u svoju knjigu uvrstio je malo manje od pet tisuća primjera. Radi lakšeg snalaženja tu je više ciklusa u koje ih dijele. Tu se nalaze podijele po likovima, odnosno lirskim subjektima, a to su djevojke, mladići, rođaci, prijatelji itd. Zatim se ističu životne prigode, socijalne prilike, povijest, ali i politika. Pjevalo se o svemu kroz što je prolazio jedan čovjek u svom vremenu i na svom prostoru. Kroz sve te pjesmice izraženi su ne samo pojedinačni osjećaji već i kolektivni i nacionalni hrvatski. Iako se ponekad čini da tu ima nekih „površnih“ zgoda i

nezgoda, pjesme su u glavnini ispunjene i prožete snažnim i jakim osjećajima i doživljajima. Pjesme sabrane u Mijatovićevoj zbirci obiluju duhovitošću, poetičnošću te figurativnošću. Poznato je da su sve to temelji usmene lirike, pa se zato i kaže da je njegova knjiga dala bogatstvo hrvatskoj usmenoj lirici.

Mijatović navodi da su ovom prikazu o gangi prethodili nebrojeni članci i istraživački radovi. Ističe doktora Branka Marića, hercegovačkog franjevca koji je ujedno bio i etnomuzikolog. On je još davne 1934. godine objavio članaka pod nazivom *Hercegovačka ganga*. U članku navodi da ganga svoje korijene vuče od grčke heterofonije, odnosno višeglasja. Osim toga, navodi i rusku i javansku pučku glazbu i navodi da se Marić zaustavlja na seoskom dvopjevu. (Mijatović, 2004: 9) Iako će se takvo dostignuće nekima učiniti i možda pomalo divlje, neupitno je da zavrjeđuje pažnju i poštovanje. Uz gangu se veže duša čovjeka koji je proizveo i ostale originale u ovom ruralnom kraju, od vĕza, narodnih nošnji do narodnih kola i ostalih napjeva. Marić zaključuje da je ganga naša stara pjesma samo s novim imenom. Pojedini, ako i ne većina dosadašnjih starijih istraživača, etnologa, etnografa i pisaca, ako je suditi po obujmu građe u kojem možemo pronaći nešto o gangi, ne spominju gangu i ne bave se toliko s njom.

Osvrne li se na rad poznatog etnografa Imotske krajine, fra Silvestra Kutleše (r. 1876.), bit će pomalo čudno, ali istinito, da o gangi gotovo ništa nije rekao. Svoje poznate zapise *Život i običaji u Imočkoj krajini* dovršio je 1937. godine, ali o gangi se u njima ništa neće pronaći. Treba spomenuti da on navodi pjevanje, odnosno „pivanje momačko ili bečarsko“ kojeg pjevaju pojedinci i više ljudi. Kutleša u svojoj drugoj pjesmarici iz 1939. godine pod naslovom *Junačke narodne pjesme iz Imotske krajine* navodi da je pjesma najljepši i najčistiji izraz duše. Zasigurno da je tu mislio na pjesme koje se gangaju, ali o tome ništa više nije rekao. (Mijatović, 2004: 11) Branko Marić 1938. godine svojom *Pentatonikom u bosansko-hercegovačkoj pučkoj muzici* ulazi u raspravu i u samu dubinu tog glazbenog pojma pentatonike ili petoglasja. Autor smatra da se ta melodija nalazi u svim starim kulturama od Kine, Japana pa do Rusije, Europe i Balkana, te Indijanaca i Amerike. O tome su pisali i u 4. stoljeću prije Krista i grčki teoretičari. Aristoksen o tome piše u *Harmoniji*, a Plutarh u dijelu pod naslovom *O muzici*.

Tri godine kasnije i treći put pažnju usmjerenu gangi Marić daje svojim prikazom *Iz područja gange*. Ovdje značenje gange poistovjećuje s općim značenjem pjesme. Navodi da je ganga tu i kod sretnih i tužnih događaja. Ganga se pjevala i kad se čovjek rodio i kad se ženio, a ganga ga je odvela i na vječni počinak. Pjesma nastaje u duši pojedinca i on je stvara, a zajednica joj samo produžuje vijek ili skraćuje. Marić je istaknuo da je riječ ganga moguće dovesti u neku

svezu s albanskom riječju „kang“, a ona znači pjesma, veselje i zabava. (Mijatović, 2004: 12) Međutim, koliko se dalo primijetiti u narodu to nije zaživjelo i većina ljudi se ne bi složila s tom idejom. I sam Marić na kraju navodi da narod smatra da sam naziv potječe upravo od slogova „gan...gan...gan...gen...gin...gon...gun“, kojim se prati glavnog pjevača. Međutim, ni ta teza nije održiva. O tome će kasnije biti govora.

U gangi se opjevava svakodnevni život ljudi sa sela. Ganga sadržava niz tema o kojima će kasnije biti detaljnije pisano. Za sada možemo izdvojiti da se spominje i ljubav i ljubavni jadi kad bi netko odselio u Ameriku, Belgiju, Francusku ili koju drugu državu Europe i svijeta, zatim odlasci u vojsku, ali i svakodnevni radovi po polju, radovi oko duhana, radovi u rudniku i mnogi drugi. Ako se osvrne na dijafoniju gange, uzrok tome bi mogao biti način izražavanja otpornosti u patnjama i borbi s onima koji su ih mučili i tlačili.

Etnomuzikolog Cvjetko Rihtman objavio je 1951. godine studiju pod naslovom *Polifoni oblici u muzici Bosne i Hercegovine*. Autor govori o polifoniji, odnosno o višeglasnom pjevanju i sviranju, i tu spominje pjesme „gange ili gangalice“. U njima drugi glas ne izgovara riječi „nego prati prvoga pjevača sa: gan, gan ili gn, gn, gu.“ (Mijatović, 2004: 13) Rihtman navodi da se pjesmice razlikuju od kraja do kraja ili po načinu izvođenja. Tako navodi podjelu na: *bekijsku*, *nahijsku*, zatim *bosansku* gangu (*sicavicu*) te *rastezavicu* i druge. On se kao i narod ne slaže s tim da ganga dolazi od albanske riječi „kang“. Smatra da taj izraz dolazi od riječi *gangati* i da je takav način pjevanja mlađi i noviji. Seljaci misle da je u Hercegovinu počela prodirati od strane Imotske krajine nakon što je Austro-Ugarska zaposjela Bosnu i Hercegovinu. Udomaćila se na području Ljubuškoga i razvijala se do Prozora i Kupresa. Rihtman kaže da je ganga ostatak od praslavenskih naroda Ilira. Međutim, važno je napomenuti da tko god bolje poznaje Marićeve radove jasno može vidjeti da se upravo njima poslužio Rihtman, iako on to nigdje nije naveo. Mijatović navodi da Rihtman uopće nije bio na terenu i da je to jasno vidljivo u notnim zapisima gdje neka sela područja Nahije stavlja u područje Bekije i obratno. (Mijatović, 2004: 13)

Etnomuzikolog Vinko Žganec usvojio je Rihtmanovu tvrdnju i u *Enciklopediji Jugoslavije* govori o narodnoj glazbi u kojoj spominje da su rera i ganga posebna vrsta dijafonije iz imotskog kraja. Zatim, 1958. godine u *Muzičkoj enciklopediji* navodi da su gange narodne pjesme i da se pjevaju na način polifonije. Odnosno, da jedan pjevač pjeva melodiju i riječi, a da ga ostali prate s već poznatim slogovima gn, gn ili gan, gan i da tako imitiraju svirku gusala. Ako se osvrnemo na njegovo navođenje gdje se to pjeva, sve navodi kao i Rihtman, tj. da je došlo do zapadne Hercegovine i doprlo do Prozora i Kupresa. Također, gangu dijeli na: „*bekijsku*, *nahijsku*, *bosansku*, *rastezavicu*“ itd. Rihtman je svoja istraživanja zaključio 1958.

godine radom na temu *O ilirskom porijeklu polifonih oblika narodne muzike Bosne i Hercegovine*. U ovom radu donosi zaključak da su polifoni glazbeni oblici ostatci muzičke tradicije stanovnika koji su na ovom području živjeli ranije. Osim toga, oni pripadaju Ilirima ili je možda riječ o tradiciji koju su slavizirani Iliri sačuvali. Tako se po Rihtmanovu istraživanju područja na kojim se pjeva ganga podudara s područjima na kojima su živjeli neki Iliri, odnosno njihova plemena.

Tim „Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine“ iz Sarajeva bavio se, 1968. godine, etnografskim istraživanjima na području lištičke općine (danas područje Širokog Brijega). Jedna od sudionica bila je Dunja Rihtman koja je istraživala glazbenu narodnu tradiciju. 1970. godine u *Narodnoj muzičkoj tradiciji lištičkog područja* objavila je sva svoja zapažanja. Dok piše o polifoniji navodi pjesme koje se u narodu nazivaju gangom te spominje brojke (*brojanice, broje, brojavice*). U pjevanju u kojem sudjeluju tri pjevača svatko ima svoju određenu ulogu. Prvi pjevač, tj. prvi glas „priginje“¹, „oduzima“, „sleginje“ ili „počinje“, a ostala dvojica pjevača „gangaju“, „voze“, „prate“ ili „preuzimaju“. Za razliku od gange gdje drugi glas ne izgovara tekst, nego samo prati pjevača, broja je pjesma u kojoj oba glasa tijekom pjevanja izgovaraju isti tekst.

Dunja Rihtman utvrđuje da se razlikuje starija i novija lištička ganga i broja. Lištička se ganga razlikuje i od brđanske i nahijske i bekijske. Razlike među svim tim varijantama nisu velike, može se reći da je razlika i mala, a vidljiva je u tonalnim odnosima te u pojedinim detaljima melodijskog kretanja drugog glasa. Dosta informacija prikuplja od kazivača i na kraju radi podjelu. Rad ima nekih nepreciznosti i nepotpunosti, međutim, on je isto tako dobar doprinos istraživanju i upoznavanju gange i njezine rasprostranjenosti. Mijatović, također, objavljuje antologijsku zbirku pjesmica 1973. godine pod naslovom *Ganga. Pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa*. U njoj se nalazi oko 3500 pjesmica koje se pjevaju u gangi, odnosno koje se „gangaju“. Razvrstane su u čak skoro devedeset motiva. Mijatović je u predgovoru iznio svoje mišljenje o gangi, o njezinu imenu i o njezinu nastanku. Sve to prije njega su obradili i iznijeli etnomuzikolozi – Branko Marić (1934., 1938., te 1941. godine), zatim Cvjetko Rihtman (1951. godine), Vinko Žganec (1958. godine) i etnologinja Dunja Rihtman (1970. godine). (Mijatović, 2004: 16) Mijatović u svom radu prikazuje pjevanje gange i bez notnih zapisa opisuje njezino pjevanje na primjeru bekijske gange. Donosi potvrdu da se ganga pjeva u području istočnijem od rijeke Cetine sve do iza Neretve, zatim od Biokova do Livna, Kupresa, Prozora i do Ivan-planine. „...utvrdio sam da se ganga

¹ Da se za prvi glas kaže da priginje ovisi od mjesta do mjesta. U većini mjesta se kaže da drugi glas priginje.

pjeva u području nešto istočnije od rijeke Cetine do iza Neretve, od Biokova i gorja koje dijeli jugo-zapadni dio Hercegovine od Jadranskoga mora pa na sjeveru do iza Livna, Kupresa, Prozora i do Ivan-planine...“ (Mijatović, 2004: 16–17) Gangu na tom području pjeva većinom hrvatsko pučanstvo i to sa sela. Osim Hrvata, jedan manji dio muslimanskog i srpskog stanovništva koji živi među Hrvatima znaju pjevati gangu. Također, Marićevu i Rihtmanovu tvrdnju da je ganga „došla“ iz Dalmacije za vrijeme Austro-Ugarske, 1878. godine, Mijatović smatra neodrživom. Nastojao je iznijeti i objasniti i ostale etnografske pojmove na području gange kao što su *brojkavica*, *treskavica*, *džotavica*, putničko pjevanje, *ojkavica* (*ojkanje*), *rera* te ostale pojmove bilo da se radi o nekim etnografskim ili socijalnim pojmovima koji se susreću u ovoj zbirci.

Tri godine nakon Mijatovićeve zbirke, točnije 1976. godine, jedan albanski povjesničar Zef Mirdita, prikazuje knjigu *Iliri* Aleksandra Stipčevića i upozorava opet na to da se riječ „ganga“ može povezati s albanskom riječi „kanga“ koja znači pjesma. Naime, po njegovoj tvrdnji pučanstvo iz južnog dijela Albanije ima istoimeno višeglasno pjevanje. Iz *Opće enciklopedije JLZ* iz 1977. godine izdvojeno je da su gange ili drugim nazivom *gangalice* narodne pjesme koje se izvode na način polifonije te da su raširene oko okolice Imotskog, pri tome se zaobilazi sve što je do tada bilo istraženo u vezi s tim pojmom.

Dr. Ivan Glibotić, franjevac i muzikolog, godine 1978. objavio je *Naše ojkanje i ganganje*. U tom članku detaljnije se pozabavio našim glazbenim izražajima. Navodi da je ojkanje ili treskanje starije višeglasno pjevanje koje su izvodili ozbiljniji ljudi, a tada je i izumiralo te su ga znali tek pojedinci. Što se tiče gange, Glibotić misli da je ona nastala na području Imotske krajine oko 1910. godine. A nastala je upravo oponašanjem gusala. Momci i djevojke u početku su „gagali“, a kasnije „gangali“. I on napominje da ona ima ružniji završetak, odnosno kreštavi glas završava slog u glisandu ili portamentu.

Šime Čagalj, tada student bogoslovije u Splitu, 1979. godine donosi tekst pod naslovom *Ganga – kao oblik usmenog izražavanja*. Koristio se Mijatovićevim esejem *O gangi* pa je skupa s tim spojio i vlastita razmišljanja i zapažanja. Nalaže da je ganga književni usmeni narodni oblik i da je to najdublja riječ u čovjeku. Poznati hrvatski književnik Luko Paljetak te iste godine objavljuje esej *Reski i trpki „Orfej“ gange u Nedjeljnoj Dalmaciji*. Tu govori na osnovi Mijatovićeve zbirke *Ganga* i dvostihove koji se „gangaju“ uspoređuje sa španjolskim pjesmama (*Cante hondo*).

Etnomuzikologinja iz Sarajeva, Ankica Petrović obranila je u Belfastu doktorsku tezu pod naslovom *Ganga, oblik tradicionalnog pjevanja u Jugoslaviji*. Jedan njezin intervju, obavljen 1980. godine, donosi neka istraživanja iznesena u tom radu. Istraživanja pokazuju da se ganga

pjeva na području Hercegovine, jugozapadne Bosne i Dalmatinske zagore. Kao pjevanje nju čini dvostih na kojem je izrađena melostrofa. Solistički part uvodi u pjesmu, a u polifonom partu sudjeluju svi koji pjevaju gangu. Važni su odnosi glasova, tj. važno je da dok jedan pjevač izvodi tekst, drugi moraju gangati na jednom od vokala i tako su onda i oni po svojoj funkciji jednaki vodećem glasu. Vrste gange se razlikuju upravo po ukrasnim tonovima koje izvode pratitelji u pjevanju gange.

Dr. Mijo Milas napisao je *Asan-aginičin zavičaj. Povijesno-kulturni kontekst narodne balade*, 1981. godine, i u njoj navodi da ganga prati svaki značajan događaj i da, uglavnom, nastane neposredno nakon tog događaja. On smatra da je to vrsta pjevanja koja se pojavila oko 1900. godine i da je nastala tako što su pjevači oponašali gusle, a jedan je pjevao. Milas zaključuje da je ona nastala na području Imotske krajine i slaže se s Glibotičevim mišljenjem da pjevača prate drugi pjevači oponašajući gusle. Njihovo mišljenje oko postanka gange i ostale teze s. Mirta Lišnić drži upitnim. Njezina istraživanja pokazuju da se ganga pjeva u Hercegovini, zatim u okolici Duvna, Livna, Kupresa, zatim Vrgorca i Imotskog, Omiške zagore i središnjeg dinarskog područja. Sve svoje teze iznosi u svojem članku iz 1987. godine *Rera-ganga* koji je izašao u *Svetoj baštini*. Osim gange obrađuje reru, treskavicu, gusle... Ističe imena važna za istraživanje ojkanja: Antun Dobronić, Ljudevit Kuba i Ankica Petrović. Za reru navodi da se pjeva oko središnjeg toga rijeke Cetine, a da su i rera i ganga istovjetni oblici narodnog pjevanja. (Mijatović, 2004: 21) Kod nje se može naići i na navođenje prigoda u kojima se one pjevaju, te na skretanje pozornosti na notne zapise za koje navodi da ih je jako teško zapisati.

Gangam gangu, osvrt iz 1988. godine, također je još jedno djelo o spomenu gange nastalo na temelju Mijatovićevih zapisa u *Gangi*. Autorica ovog rada je Zdenka Miletić koja piše o neodrživosti Marićeve i Rihtmanove tvrdnje da je ganga u Hercegovinu došla iz područja Imotskog za vrijeme vladanja Austro-Ugarske na ovim područjima.

Važan spomen svakako je i održavanje simpozija o gangi u Imotskom 1989. godine. Svoje radove iznijeli su: Nikola Buble (profesor Muzičke akademije iz Splita), Ivan Juroš (profesor iz Imotskog), Petar Oreč te Jure Begić iz Posušja i doktor Mijo Milas. Pojedini referati su kasnije objavljeni. *Ganga u kontekstu svekolike, autohtone folklorne glazbe Dalmatinske zagore i zapadne Hercegovine* referat je Nikole Buble objavljen u *Imotskom zborniku 1* iz 1992. godine. Zatim je objavljen i rad *Ganga – narodno pjevanje*, Petra Oreča. Oreč je poznati istraživač kulturne baštine na području zapadne Hercegovine. Njegovo je mišljenje da se ganga pjeva u cijeloj Hercegovini, u Imotskoj krajini, Vrgorcu, Livnu, Duvnu (Tomislavgradu), Prozoru (Rami), zatim dijelu Konjica, u Bugojnu, Gornjem Vakufu, Uskoplju, gdje gangu pjevaju doseljenici s područja zapadne Hercegovine. Zatim se pjeva i na

Kupresu, Kalinoviku i Foči. (Mijatović, 2004: 22) Središnje područje gange nalazi se između Cetine i Neretve. Gangaši koji su u pratnji pjevača izgovaraju: gan, gan, ali i gen, gun, gin... Postoji više vrsta gange, a počele su se razlikovati iza 1950. godine. Prije toga bile su ujednačene. Gange su nastale po nazivima mjesta (gradačka, gorička, batinska, ružička...) te po većim područjima (bekijska, belevarska, lištička, nahijska...). Marićevo i Rihtmanovo mišljenje da je ganga nastala od albanske riječi „kang“, Oreč ne drži točnim, tek samo pretpostavkom. Smatra da je ganga svoje početno pjevanje imala na području Posušja oko 1890. godine i da poveznica s guslama nije održiva, nego uvođenje ostalih glasova u pjevanje. Važan spomena rad je i poznatog proučavatelja hrvatske usmene književnosti, profesora dr. Josipa Kekeza. Poznati kroatist 1996. godine objavljuje *Sjećanje na gangu*. Ganga ima svehrvatsko značenje i ona je ambijentalno pjevanje i nositelj ambijentalne duhovnosti. Kekez ukazuje na muško i žensko pjevanje. Važno je obilježje svih političkih i društvenih zbivanja, a za to navodi primjere iz Raosovih *Prosjaka i sinova*.

Dokazano je da je ganga dospijevala do pisanih književnih djela poznatih hrvatskih modernista i tradicionalista. O gangi se pisalo i u *Hrvatskom leksikonu* i u *Hrvatskom općem leksikonu* iz 1996. godine. Zaključke istraživača Petra Oreča, Nikole Buble, Mirte Lišnić i Dunje Rihtman, rezimirao je i objavio tekst *Ganga* Ivan Dugandžić, 1999. godine. Iz ovog rada vidljivo je da je još uvijek itekako otvoreno pitanje gdje se i kada prvo počela pjevati ganga.

Važnog spomena je i rad dr. sc. Milana Nosića iz 2000. godine pod nazivom *Podrijetlo riječi ganga*. On smatra da su Hrvati s ovih prostora kroatizirali ilirski etnički korpus pa je tako i ganga postala sastavni dio Hrvata koji žive na ovom prostoru. Tako je podržao Cvjetka Rihtmana i naveo da je ganga „relikt ilirske muzičke kulture“. Ne slaže se s činjenicom da je ganga u Hercegovinu došla iz Dalmacije oko 1900. godine i da je motivirana slogom *gan*. Nosić smatra da je ona nastala od albanske riječi „kang“. Poziva se i na *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* u kojem je leksikografski obrađen pojam gange za koji se navodi da je to hercegovačko pjevanje, te na *Rječnik trogirskog čakavskog govora* gdje je ganga pjevanje naroda iz Dalmatinske zagore. Navodi i da sličnih izraza ima u makedonskom jeziku.

Akademik Aleksandar Stipčević koji je napisao knjigu *Iliri* smatra da je ganga romanskog podrijetla te da je iz antike preko Ilira došla do nas. Muzikolog dr. sc. Miho Demović misli da je ganga možda iz germanskog jezika, a da je kod nas došla u 19. stoljeću dok su Hrvati bili pod utjecajem Karolinga. Mijatović je pri završetku ovoga rada razgovarao s jezikoslovcem Alemkom Gluhakom. On upozorava na knjigu *Jadranske etimologije* iz 1998. godine, filologa

Vojmira Vinje. Vinja za pojam ganga navodi da je to vjerojatno posuđenica talijansko-američke tuđice iz engleskog jezika od riječi „gang“ što znači skupina. Smatra da su je prvo upotrebljavali lučki radnici i da je u hrvatski jezik došla s tršćanskog područja. Ova riječ spominje se i na Korčuli, Visu i Trogiru, a sve u sličnim značenjima: društvo, pijanka, provod, zabava... Navodi se i dvostruko značenje gange. „Značenje pojma ganga u području gange je dvostruko. To je, prvo, značenje pjesme i, drugo, određeno višeglasno skupno pjevanje pjesme – ganganje.“ (Mijatović, 2004: 26) Osim gange i ganganje ima dvostruko značenje pa se i to spominje: „Značenje glagola gangati je također dvostruko: prvo, pjevati gangu/pjesmu i, drugo, pratiti poluglasno pjevača u pjevanju gange/pjesme.“ (Mijatović, 2004: 26–27) Ako se pažnja dadne i tome kako je ganga došla u „svoje“ područje, Gluhak donosi logično rješenje da je stanovništvo ovog podneblja išlo na sezonske radove na otoke i područje Primorja, a i obratno. Tako su se brojni nazivi iz jadranskog dijela proširili u prostore Zabiokovlja. S obzirom na to da se na Jadranu sličnom riječju izražava veselje, netko je i ovo višeglasno, bučno i glasno pjevanje nazvao gangom. Od toga i dolazi poveznica da je ganga možda došla iz Dalmacije u Hercegovinu.

Ako se pogleda Kraljevićevo istraživanje (Kraljević, 2020: 46), koje je jedno od novijih, on navodi da se postanak riječi ganga različito tumači. Također, navodi da su neki smatrali da dolazi od albanske riječi „kang“, a da su drugi smatrali da dolazi od engleski riječi „gang“. Treća teza koja je dosta spominjanja u radu je poveznica imenice „ganga“ s glasovima koje tijekom pjevanja izgovaraju pjevači: „gan ... gan“. Oni se, navodno, čuju u izvedbi priginjača. Međutim, ovu tezu Kraljević i neki drugi istraživači i pjevači itekako pobijaju.² „Tko sluša gangu, u izvedbi onih koji znaju gangati, ni uz najveću slobodu prisposobljavanja ne može drugi glas dovesti ni u daleku vezu s navedenim slogovima.“ (Kraljević, 2014: 229) Navodi da gangaši prate pivača određenim samoglasom čija se izgovorna vrijednost može kretati oko glasova „/ə:/, /æ:/, /œ:/, /a:/, /o:/, /e:/“. (Kraljević, 2014: 229) Njemački istraživač Christensen polazi od zvukosročnice „gangoli“ koja znači govoriti kroz nos ili „unjkat“. U zapadnohercegovačkom govoru postoji riječ „gungat“ koja se odnosi na osobu koja uči svirati gusle, tj. gusliti. Osim toga „guslit“ znači pjevati drugi glas u gangi, tj. priginjati. „Tako bi najvjerojatnije iskonoslovlje zvukosročnice „ganga“ bilo: ... (uz „gungat“ = guslit) „gungat“ > „gangat“ > „ganga“ (Kraljević, 2020: 47)

Sva navedena mišljenja dat će povod i novim istraživanjima i promišljanjima.

² Kada sam pitala Juru Miloša iz Gruda, poznatog hercegovačkog gangaša, što misli o ovome, dao mi je jasan odgovor. Jure kaže da je nemoguće pjevati gangu izgovarajući glasove „gan ... gin ... gon“, tj. nemoguće je da drugi glas koji prati pivača to pjeva.

1.3. Vrijeme i područje nastanka gange

Iako ganga po pjevno-glazbenom ustroju, tj. po pentatonici pripada starijim narodima, kao glazbeno-pjevno stvaralaštvo sela dosta je mlada. Mijatović iznosi razgovore s terena u kojima je starije ljude pitao kad je ganga nastala na području zapadne Hercegovine. Dobio je različite odgovore. Jedni su kazivali da ganga nije bila tako rasprostranjena ili da je nije bilo uopće u to vrijeme (prije 1900. godine), drugi kažu da se ona oduvijek pjevala.

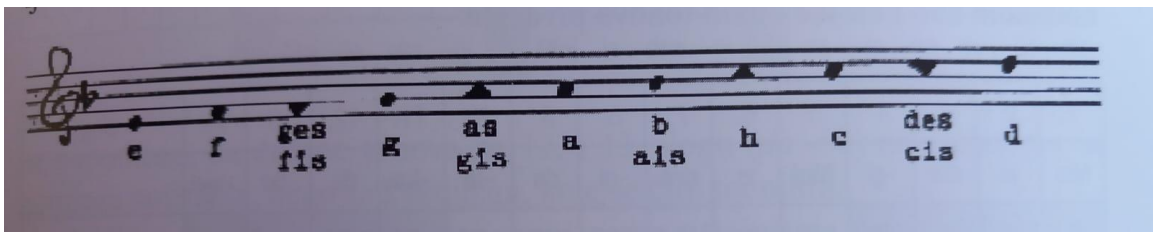
Jedna osoba navodi da se prvo pjevala ganga okavica i ekavica, vjerojatno zbog vokala o i e koji su se posebno isticali kod osoba u pratnji glavnog pjevača. Još napominje da je pjevanje lirskih pjesama nazivano „ududuuu“ pjevanje. Zatim, od jedne osobe dobiva informaciju da se ganga počela pjevati nakon Prvog svjetskog rata. Zanimljiva je i izjava da se prije Prvog svjetskog rata pjevala samo jedna vrsta gange, a iza rata ganga je dobila više oblika, odnosno pjevala se na različite načine. U to vrijeme pojačalo se druženje mladih ljudi po selima i svakodnevni radovi i život, te porast pučanstva pridonijeli su novom načinu pjevanja. Nastala je na području Imotske krajine i zapadne Hercegovine, na području na kojem je usmeno kulturno nasljeđe bilo staro, ali ujedno i živo. Procvat se dogodio oko 50-ih godina 20. stoljeća. (Matijević, 2004: 29) Početkom šezdesetih godina, a kasnije i sedamdesetih stariji ljudi odlaze u svijet „truhom za kruhom“, a mladost ovih krajeva polako seli u veće gradove na školovanje. Tih godina seoski način života počinje polako opadati, a zajedno s njim i ganga i ostala tradicionalna pjevanja. Osim zapadne Hercegovine i Imotske krajine, ganga se pjevala i na području Vrgorca, Omiša, Trilja.

Osim već spomenutih informacija koje dolaze u obzir kad je riječ o vremenu i nastanku gange, zanimljivo je napomenuti i neke pučke bajke. Jedna od njih glasi da je „raja“ s ovih prostora išla kod aga i begova moliti da im dopuste neko pjevanje i rasonodu. Tako su dopustili pjevanje u kojemu bi jedan pjevao, a druga dvojica bi ga ometala i rugala bi se. Druga priča kaže kako pod Osmanlijama nitko ne bi smio prigovarati niti se ismijavati. Upravo tako, jedan bi ispjevao riječi, a druga dvojica bi ga pokrivala da sve bude nerazumljivo. Spomenuto je da neki smatraju da je ganga nastala na području Imotskoga, drugi to pitanje drže i danas otvorenim, a treći gangu smještaju u Hercegovinu i smatraju da se ona razvila upravo ovdje. Kraljević (2017: 45), također, navodi područja na kojima se pjeva pa ide od Neretve, Dalmacije, Hercegovine, do vrgoračkih sela s hercegovačkom granicom, Župom, obroncima Biokova, potom područje Cetine, do Novih Sela, Dicma,

Neorića i Potravlja, zatim do Dinare, Čelebića, Kupreških vrata, Makljena, Konjica i završava opet Neretvom.

2. Način nastanka i pjevanja gange

Još nije riješeno pitanje kako je došlo do pjevanja gange, tj. do *ganganja*. Ponekad se ganga uspoređuje s pjevanjem uz gusle. Ranije je bila česta pojava, posebice među pastirima, ako bi nedostajale gusle, da jedan čovjek oponaša gusle, a da drugi pjeva uz gusle, tj. da ga prati. Dieter Christensen objavio je notni zapis gange *Moj je dragi daleko*, jedne ženske skupine iz Gabele koja je snimljena 1968. godine. Berlinski muzej godine 1990. objavio je ploču s njegovim snimkama među kojima se našla i ova iz Gabele. U zapisu se služilo posebnim notnim oznakama – trokutima. Tako je crtovlje nastojao prilagoditi čitateljima koji su naučili na „europsku“ ljestvicu. U dvopjevu se iznad crtovlja navodi samoglasnik. On se čuje u pjevanju priginjačica i označuje se sa „o-“. Tako je autor gangu nazvao „okavicom“ i prvi zabilježio označujući priginjanje gange. Njegova ljestvica s polutonovima izgleda ovako:

Slika 1.: Ljestvica s polutonovima

Izvor: (Kraljević, A., 2017: 49)

Naveo je i mjesne nazive za pjevače i njihovu ulogu tijekom izvođenja (vođa, preuzimač, pratnja). Označio je i trajanje svake dionice i tako dao do znanja da je započinjanje dvodijelno i da ga izvode dva *pivača*, odnosno u ovom slučaju znajući da se radi o ženskoj skupini iz Gabele, dvije *pivačice*.

Ek. 3 OKAVICA Ch 1968: 263

MM 116

voda MM 18h; g=d

pratinja Co=

pruginjač

moj je dra-gi da-le-ko da-bo-me moj je dra-gi moj je dra-gi

moj je dra-gi da-le-ko da-bo-me

Slika 2.: Notni zapis okavice

Izvor: (Kraljević, A., 2017: 49)

Na kraju se zaključuje da su važne odrednice izvorne (pra)gange: dvoglasje u kojem prvi glas (pivač) pjeva pismicu, a drugi glas (priginjač) prati pivača određenim samoglasom priginjajući. Melodijski opseg bio je malen, a melodijski i harmonijski rasponi nestalni. Odnos među glasovima se izmjenjivao, a priginjalo se samo na tonovima koji su viši ili niži od prethodnog. Nikad se nije priginjalo na dva zadnja sloga, a bez započinjanja, pa makar to bio samo usklik, nije bilo gange. (Kraljević, 2017: 56)

Da se shvati jasnije, detaljnije objašnjenje je sljedeće:

„Gangu pjeva jedan pjevač, a prate ga jedan, dva, tri ili više pjevača, tj. *gangaša*, ali u jedan glas. Broj gangaša ovisi o glasovima koji sudjeluju u ganganju, o tome slažu li se, ali i o samom pjevaču koji predvodi, tj. o pjevačevu grlu i o tome koliko glasova u pratnji može izdržati. Važno je spomenuti da glas glavnog pjevača mora nadvisivati glasove drugih pjevača te da ih mora predvoditi tijekom pjevanja. Predvodnik započinje pjevanje/ganganje i tako predvodi ostale. On vodi pjevanje tako da usmjeri sve glasove u jedan glasovni tijek. Gangaši prate glavnog pjevača (*pivača*, kako se u zapadnoj Hercegovini naziva) neodređenim glasovima, tj. poluglasovima koji su slični vokalima koje izgovara pjevač. Za glavnog pjevača svi kažu da „piva“, „priginje“³ ili da „vodi“, a za njegovu pjevačku pratnju da „gangaju“ ili da „prate“.“ (Mijatović, 2004: 31)

Ganga se može raščlaniti na jednopjev (početni dio) i na dvopjev ili višepjev (glavni dio). Pjesmu koja se pjeva započinje *pivač* ili netko od gangaša. Narod to naziva „zapčinjanje“ i pjesma se „zapčinje“ prema potrebi. Ponekad se pjevači natječu tko će započeti pjesmu.

³ Već se upozorilo na to da se, uglavnom, za drugi glas kaže da *priginje*.

Kada pjesmu započne glavni pjevač, zna dati znak jednom od ostalih da preuzme glas, da bi se on mogao malo odmoriti. Uglavnom to bude nekom kretnjom, ali mu zna potihom i reći da „priuzme“ ili „privati“. Ako pjevanje započne netko od gangaša, onda će ga preuzeti glavni pjevač i dalje „voditi“. Onda kada nema dogovora tko će biti *pivač*, osoba koja sama prva započne, potihom kaže pjevaču za kojeg zna da je najbolji da „vodi“ pjevanje. Vremenski razmak između „započinjanja“ i prihvaćanja ovisi o pjevačima i različit je. Može trajati od jedne sekunde pa i do minute, ali i više. Osoba koja „započinje“ gangu pročisti i ovlaži grlo, zatim digne glavu i prsa da pluća mogu primiti dovoljno zraka te iz glasnica kroz usnu šupljinu krene s napjevom. Za primjer pjevanja gange izdvojeno je pjevanje bekijske gange koje se pjeva najkasnije poslije Prvog svjetskog rata. Primjer: „Gango moja, uvijek sam te piva, / pivat ću te dok me bude živa!“ (Mijatović, 2004: 32)

„Osoba koja „započinje“ pjeva ovako: *Gaaangoo moooojaaa, uuvik saan te piivaa...* Zatim osoba koja „priuzima“: *Gaaangoo mooooo...* Onda slijedi osoba koja „vodi“ napjev: *...jaaaa uuvik saaan te piiiva...uuvik saan te piiiva...* Kao što se pjeva prvi dio tako se pjeva i drugi dio ili se nastavlja pjevajući skupa s prvim dijelom. Nakon gore navedenog dijela (ja, uvijek sam te piva), slijedi: pivat ću te dok me bude živa (*piiivaat ćuu te doook me buuude žiivaa*).“ (Mijatović, 2004: 32–33)

U slučaju da se cijela pjesma ne pjeva odjednom, onda je svaki stih zaseban. Tako, kada se pjeva drugi dio pjesme, on se pjeva posebno i ima svoj početak isto kao i prvi. Koliko će napjev biti visok ili brz ovisi o fizičkoj mogućnosti pjevača, a osobito o njihovim plućima i glasnicama. Kod nekih pjevača slogovi mogu biti kraći ili duži, a i riječi pjesme pjevajući se izgovaraju ili povezane jedna uz drugu ili odvojene. O tome koliko će biti uspješno izvođenje, tj. „pivanje“/ganganje ovisi jedino o pjevačima.

Hercegovačko ganganje ne može se zamisliti bez početka tzv. *inicija*. Glavni pjevač počinje s uspregnutim glasom i ubrzanim tempom. Tonalna obilježja ograničena su na nizove. Nizovi se sastoje od najčešće pet tonova. I taj opseg se rijetko prekorači. Od intervala su česte sekunda i kvarta gdje se na sekundi završava „varavi završetak“. Smatra se da mu možda to zadaje i brojčani oblik teksta, odnosno kako ga još nazivaju i litanijski. (Mijatović, 2004: 12) Općenito metodika gange ima ovo svojstvo. Terca osim javljanja u samom motivu je rijetka. Marić je ustanovio i to da su početni motivi ulazeći i završavajući i da su srodni. Završetci pjesama imaju glisando koji prelazi u neki neodređeni, ali visoki krik i onda se u portamentu spušta do kvarte, odnosno kvinte.

Mnogi će reći da je ganga danas u opadanju i da je potiskuje gradska pjesma. Imotski i zapadna Hercegovina imaju najdotjeraniju gangu. Pjevaju je najmanje dva čovjeka, a najčešće

tri pa i cijela skupina. Uglavnom je muškarci izvode zasebno, a žene zasebno. Gangu započinje glavni pjevač ili pjevačica, a nastave je svi i tako i završe. (Mijatović, 2004: 9) Ako se pogleda Marićevo istraživanje utvrđeno je da postoji više tipova gange. Također, ako rijeku Neretvu uzmemo kao orijentaciju, ganga je po samoj tvorbi melodije, ali i po pratnji dosta razvijenija s desne strane rijeke. Lijeva strana Neretve je nerazvijenija i „priprostija“. Završetak pjevanja je, uglavnom, u disonanci, a ako je pjesma tužnija i nježnija pratnja se udalji do terce. Intervali pjeva nisu uvijek tempirani ugođaju.

Tekstovni oblik gange najčešće je dvostih i to deseterac. Ponekad se mogu izdvojiti i sedmerci, osmerci, deveterci, a i jedanaesteri. Hercegovačku mladost ganga je pratila i prati je kod svih svečanih događaja, ali i kod običnih, svakodnevnih sijela i druženja, kod radova u polju i čuvanja životinja, kod nekih zajedničkih putovanja itd. Nažalost, mnogi će primijetiti da ganga pomalo gubi na svojoj važnosti kao prije i da nestaje. Bilo bi od iznimne važnosti i vrijednosti kada bi ovo usmeno narodno blago našega naroda dobilo veću pažnju kod stručnjaka i istraživača da se u potpunosti ne ugasi i ne zaboravi.

2.1. Ganga pjevno-glazbeni oblik

Sve do prije pedesetak godina ganganje je bilo glavno pjesničko-pučko izražavanje, odnosno glavni pjevno-glazbeni oblik. Pjevačice i pjevači gangu nisu izvodili po notama nego su pamtili tonove i tako su po zapamćenim i zamišljenim tonovima gangali. Svi ljudi koji su pjevali gangu i koji je još uvijek pjevaju u nju su unosili i danas unose i duševne i fizičke osobine i tako svaki napjev čine posebnim. Svakom napjevu dodaju neke svoje glazbeno-tonske nijanse i tako ga čine tužnijim ili veselijim, blažim ili žešćim. Upravo zbog svega toga i nastaju podjele po područjima, selima i zaseocima. Ganga je prvenstveno višeglasno pjevanje, ali ju može pjevati i sam pojedinac ako oponaša naizmjenično i ulogu pjevača i njegove pratnje. Na području gdje se pjeva ganga svaka osoba će itekako dobro poznavati i razlikovati gangu od ostalih napjeva, a to su putničko pjevanje, brojkavica, treskavica, treja, džotavica, rera, ojkavica...

2.2. Ganga kao napjev

Ganga je dvoglasno pučko pjevanje s neustaljenim intervalima. Već se kroz rad razjasnila podjela pjesme, ali vrijedi ponoviti. Jedan glas (pivač) pjeva riječi pismice, a drugi glas (priginjač ili više priginjača) prate pivača priginjajući. Zapčinjanje je jednopjev, a ganganje je dvopjev. Danas postoje odstupanja od nekadašnjih stavova. Ganga više i nije seosko

pjevanje, ponekad stih nije deseterac, a dvopjev, iako u samo nekoliko primjera, ne mora biti na dah nego može biti i dvodijelan. Započinjanje gange izvodi *pivač*, a ponekad sudjeluje i neki od gangaša i tada je ono višedijelno. Dionice nekog napjeva gange su tonski strogo određene, ali se događa da neki od izvođača počinje improvizirati. Međutim, to u gangi nije dobro. Dobri *priginjači* u većini slučajeva pogode zadanu intonaciju pivača, ali ako nije tako onda se *pivač* mora prilagođavati gangašima. *Priginjanje* (kratki predudari gangaša) se izvodi na napjevno određenim slogovima stiha. (Kraljević, 2017: 37) Broj priginjanja se kreće od 2 do 28 i to je zajedno s dizanjem i spuštanjem (kretanje melodijskog niza) važna značajka o kvaliteti napjeva. Slogovna dužina napjeva kreće se od 14 do čak 46 slogova. Dužina dvopjeva shvaća se kao i dužina gange. To je razumljivo jer jednopjev obično ima stanku, a dvopjev uvijek ispituje izdržljivost gangaša. Trajanje dvopjeva se kreće od 13 do 26 sekundi. Drugi glas u gangi naziva se pratnjom, tj. to je glas koji prati ili priginje. „Priginjanje se sastoji od ukrasnih tonova u vidu kratkih glotalnih predudara, koji se izvode na jednom od navedenih neutralnih vokala ispred svakog glavnog tona prateće dionice...“ (Kraljević, 2017: 38) Priginjači, uglavnom, istodobno priginju na određenim mjestima. Ponekad netko tko je sposoban za to zna višekратно priginjati. Priginjanje, način izvođenja drugog glasa, harmonijski interval i boja glasova, temeljne su značajke gange.

2.3. Vrste gange i obilježja

Iz dosadašnjeg prikaza vidljivo je da postoji više vrsta gange, odnosno da ima više napjeva. Jedni su nastajali, a drugi istovremeno nestajali. Gange koje su bile melodioznije i prikladnije te pogodnije za pjevanje i slušanje zaživjele su u moru napjeva. Svaki kraj, selo, pa čak i svaki manji zaseok imao je svoju gangu, a sve je ovisilo o mladima koji su je stvarali i pjevali. Po napjevnom ustrojstvu, gange su jako slične. Stvaratelji napjeva bili su momci i djevojke, a na njihovo stvaranje utjecali su brojni čimbenici: „...već postojeće gange, mentalitet i raspoloženje pjevača, njihovo fiziološko ustrojstvo koje pridonosi stvaranju glasa, sposobnost stvaranja nijansi u napjevima, pa i sama pjesma sa svojim sadržajem.“ (Mijatović, 2004: 33) Slušateljima će se izvođenje istog napjeva doimati drugačije ako ga pjevaju pjevači iz različitih mjesta. Zbog toga su nastajali i danas postoje mnogi napjevi gange. Ganga „okavica“, gdje kroz glasove gangaša do slušatelja dolazi izražaj jednak kao odjek vokala „o“, najduže se očuvala. Napjevi koji se nazivaju bekijska i nahijska ganga, nastali su nakon Prvog svjetskog rata. Dosta napjeva iz toga doba sada je već zaboravljeno i izumrlo. Razdoblje

nakon Drugog svjetskog rata donosi nove napjeve, i to najviše ih je nastalo u razdoblju od 1948. do 1950. godine.

S obzirom na to da se ganga prvo dijelila na mušku i žensku, podjela je bilo mnogo i ne bi ih se moglo nabrojati. Međutim, konačna, glavna podjela je podjela u četiri skupine ili četiri vrste: bekijsko-imotska, belevarijska, najinska i rera. (Kraljević, 2017: 60) Ova podjela se odnosi na prošlo stanje jer danas dobri gangaši znaju pjevati i više vrsta, a veze između mjesta danas su malo učestalije. Prva na redu je bekijsko-imotska ganga koja se od ostalih razlikuje po tome što priginjanja nema niti na zadnjem niti na predzadnjem slogu složka. Raznovrsna je kada je riječ o uvrštavanju stihova, motivima, broju priginjanja i dužini dvopjeva. Bekijsko-imotska ganga pjeva se na području grudske i posuške općine, na području Imotske krajine, dijelovima širokobriježskog područja u koje spadaju sela koja su na granici s Bekijom i Belevarijom. Osim ovih mjesta tu spadaju i neka mjesta duvanjskog i livanjskog kraja. Zatim slijedi belevarijska ganga koja je u svom izvornom obliku silovita. To je ganga visoki i jakih tonova s puno napetosti i kao da teži što prije završetku. „U gangama s belevarijskog područja priginjanja su obavezna na pretposljednemu slogu složka, a česta su i priginjanja „uravan“. Belevarijska ganga se pjeva na području Širokoga Brijega, Brotnja, Mostara, Rame te na području Čapljine i Neuma.“ (Kraljević, 2017: 67) Najinska ganga po svojim napjevnim značajkama jako je slična belevarijskoj gangi. Često se teško razlikuju. Ton najinske gange na posljednjem slogu je dug. „Dojam je, da se u nainjskoj gangi priginje i „uravan“, pa tako često Naiani napjev „okrenu po belevarsku“, u „pravoj“ nainjskoj gangi priginje se na oba završna sloga složka.“ (Kraljević, 2017: 69) Najinska ganga pjeva se na području općine Ljubuški. S obzirom na to da se u radu obrađuju samo napjevi zapadne Hercegovine, o reri neće biti govora, ali je svakako vrijedi spomenuti. Rera se pjeva u sinjskoj krajini, a između nje i gange većina tvrdi da i ne postoji razlike.

Svaka svetkovina i svaki dernek donosili bi novu gangu. Ganga je na područjima gdje se pjeva omiljenija od ostalih pjevanja. U malim deseteračkim dvostisima ocrta su sva područja ljudskog života s ovih prostora. Mnogi će reći da je gotovo pa i prerasla u kroniku svoga vremena. Sve životne okolnosti na području gange mnoge su mlade „natjerale“ u svijet, a to je prouzročilo i tome da je ganga polako nestajala. Međutim, iako je nestajala nikada nije nestala pa se uvijek može čuti gdje god žive ljudi iz gangina zavičaja.

2.4. Korištenje *pismice* u napjevu

Ranije je spominjano da je *pismica* narodna lirika, te da se na njoj pjeva ganga. Ona je gotovo uvijek deseterački rimovani dvostih. Korištenje nekog drugog stiha je iznimka. Dvostihovi imaju parnu rimu, a rijedak je slučaj da stihovi nisu rimovani. Važno je napomenuti da sadržaj pjesmice gangašima nije važan, a ni slušateljima. Deseterački dvostih ima stanku iza četvrtog sloga. U gangi nema napjeva ako ne postoji započinjanje. Zapčinjanje može biti i slog i uzvik, može biti jednodijelno ili višedijelno. Skladatelj je slobodan slagati stihovne jedinice u zapčinjanju, ali je ograničen početkom, dužinom te završetkom polustiha. Napjev će odrediti i slog na kojem će priginjači početi pratnju, odnosno zapčinjanje dvopjeva. Taj slog će uvijek težiti biti na granici polustiha.

2.5. Sadržaj *pismica*

Iako postoje puno detaljnije razrade motiva u *pismica*, mogu se podijeliti u šest osnovnih skupina, a to su: osjećaji, osobe, predmeti, radovi, pojave i događaji. (Kraljević, 2017: 30) *Pismica* je narodna lirika, ograničena je i dužinom i metrom i rimom. Njezina poruka se ne skriva u složenim pjesničkim figurama niti ju je potrebno pretjerano tumačiti. Upravo se u njezinoj kratkoći nalazi srž priče i događaja. Stoga, ponekad je potrebno poznavati priču o događaju kako bi se *pismica* shvatila i razumjela. Temelj zapadnohercegovačkog govora je štokavska ikavica, a iznimke su jako rijetke. Ona je bila temelj svih *pismica*, ali se ponekad znala koristiti i ijekavica radi deseteračkog stiha koji je bio neophodan. Kroz deseteračke stihove opjevani su i tuga, radost, život, ženidba, odlazak u vojsku, te odnosi muškaraca i žena. O ljubavi se često pjevalo, bilo da se radilo o nekoj ljubavnoj idili ili o erotici.

2.6. Analiza *pismica*

2.6.1. Ljubav

Kroz gangu se često opjevala ljubav. Stari gangaši iz zapadne Hercegovine nisu imali interneta ni suvremene tehnologije pa nisu čuli niti su mogli znati za puno toga što današnja mladost zna. „Tržište“ momaka i djevojaka su bila „sijela“ i druženja iza župnih blagdana i misa. Tada se moglo gledati, zaljubljavati i „birati“ osobu za sebe. Često su nastajale i ljubavi na prvi pogled. (Cvitković, 2017: 26) Brojne su gange koje govore o tome.

„*Grijota je zavaditi dvoje,*

Vazda mladi o ljubavi zbore“ (Mijatović, 2004: 52)

*„Od ljubavi nema ništa teže,
Još koja se blizu srca veže.“* (Mijatović, 2004: 53)

2.6.2. Uljepšavanje

Velik broj ganga govori o curama i njihovu uljepšavanju. Kroz mnoge gange osjeti se sarkazam. Tako jedna kratka priča iz Hercegovine kaže da se u Hercegovini vrijeme mjerilo isključivo crkvenim zvonom. Prošle su godine od izuma sata kad je on stigao na ruke djevojaka s ovoga područja. Znalo se događati da djevojke namjerno zagru rukav na jednoj ruci kako bi se sat isticao. (Cvitković, 2017: 34)

*„Sat na ruci, ne zna koja ura,
To je moda u pomodni' cura.“* (Mijatović, 2004: 248)

*„Izgorila tvornica karmina,
Teško curi koja nije fina.“* (Mijatović, 2004: 249)

*„Više mala potroši karmina,
Nego nafte dizelka mašina.“* (Mijatović, 2004: 249)

2.6.3. Rodni kraj

Nostalgija je osjećaj nedostajanja i čežnje za nečim što trenutno nije ovdje. U stranom svijetu to je itekako bila čežnja za rodnim krajem. Hercegovci su ljudi koji na poseban način rodni kraj nose u svome srcu.

*„Nema raja brez našega kraja,
Ni miline brez 'Ercegovine.“* (Mijatović, 2004: 280)

*„Orlovino širokoga lista,
Od Ledinca nema lipšeg mista.“* (Mijatović, 2004: 291)

*„Selo moje, volio te ne bi,
Da se nisam rodio u tebi.“* (Mijatović, 2004: 281)

2.6.4. Rat

Hercegovci su svoje mlade živote nerijetko ostavljali na ratištima. U početku je to bilo od Galicije do Tirola, a kasnije i drugdje. Vrijeme se mjerilo „od rata do rata“. Tako se i rat našao u *pismicama*.

„*Za me više neće biti rata,
Di su moja dva rođena brata.*“ (Cvitković, 2017: 110)

„*Bože mili, narodu se smili,
Rat dovrši, svaku silu skrši.*“ (Cvitković, 2017: 111)

2.6.5. Duhan

Duhan (u Hercegovini *duvan*) biljka je koja se na ovom području sadila i uzgajala. Hercegovačka klima idealna je za uzgoj duhana pa se često može čuti da je hercegovački duhan jedan od boljih u Europi. (Cvitković, 2017: 119) Početkom 20. stoljeća duhan se počeo intenzivnije saditi pa se otvaraju i duhanske stanice.

„*Nema gange bez Bekijke mlade,
Ni duvana k'o u Mamićana.*“ (Mijatović, 2004: 43)

„*Di si, pajdo, naučio gangu?
Duvan goneć u Grude na vagu.*“ (Mijatović, 2004: 39)

2.6.6. Smrt

Hercegovci su se s gangom rađali, živjeli i umirali. Ganga se pjevala dok se netko rađao, dok se živjelo, ali u pojedina i na sprovodima.⁴

„*Ja se gange okaniti neću,*

⁴ Navodim primjer kada su na sprovodu djedova brata Vinka Alpeze (Vencela – Doza), moji rođaci, poznati hercegovački gangaši Damir i Jure Miloš, pri ukopu zapjevali gangu po njegovoj želji. Tako se vidi povezanost gangaša s gangom sve do smrti. Također, kada sam s djedom i njegovim bratom radila intervju za fakultet, na pitanje imaju li još nekih želja dok su živi, Vinko je rekao: *Još da moremo gangu slušat, to naj volimo.* (nažalost, umrli su pa za pisanje ovoga rada nisu mogli pripomoći)

Dok mi smrtnu ne zapale svijeću!“ (Miloš, 2015: 89)

*„Ja umirem zbogom selo moje,
Odavno me crna zemlja zove.“⁵*

*„Zbogom ostaj crkvo na Ledincu,
Ja ostavi svoju golubicu.“⁶*

*„Tilovina grabovinu veže,
Mene srce za Ledinac steže.“⁷*

2.6.7. Gange o gangi

Ganga se usmeno prenosila generacijama. Ona je postala kulturno nasljeđe Hercegovine. U pjesmicama se pisalo i pjevalo i o gangi, pa su tako nastale gange o gangi.

*„Gango moja, tradicijo stara,
Ti si lipa da ti nema para.“ (Mijatović, 2004: 41)*

*„Gango moja, ja te ganga ne bi,
da se nisam rodio u tebi.“ (Mijatović, 2004: 46)*

*„Gango moja, i moj did te piva,
pa ću i ja dok me bude živa.“ (Mijatović, 2004: 45)*

⁵ Ganga koju su gangali moj pokojni djed Vladimir Alpeza (Vlado) iz Ledinca (općina Grude), rođen 1938. godine i njegov brat Vinko Alpeza (Vencel – Doz) iz Ledinca (općina Grude), rođen 1943. godine.

⁶ Isto kao i pod 5

⁷ Isto kao i pod 5

Slika 3.: Grudski gangaši

Izvor: Autorova arhiva

3. Uvod u notne zapise gangi

Izvođenje notnih zapisa gange jedan je od težih procesa. Ovdje se vizualizira glazbeni sadržaj, ali ne kao tekst koji će poslužiti za učenje pjevanja gange. Naime, zapisivanje glazbenog teksta tradicionalne narodne glazbe je nepostojeći, ali ako se izvodi onda je drugačiji od onog zapadnog, odnosno obrnut je od onog u zapadnoj glazbenoj praksi. Skladatelj u zapadnom postupku donosi notni tekst u kojem zapiše svoju glazbenu ideju, doradi je te ostavi fiksirani zapis koji mogu interpretirati svi izvođači jednako. (Petrović, 2018: 107) U narodnoj je glazbi to drugačije. Uporište u kompozicijskom procesu smješteno je u tradiciju. Članovi nekadašnje ruralne zajednice nisu poznavali glazbeno pismo, već su usmeno prenosili sve strukture i ideje. Tako dolazi do improvizacije. Kada se govori o gangi, višeglasnom glazbenom obliku, onda u tom kreativnom procesu sudjeluje više gangaša i pokušaju zvučati kao jedan glas. Glazbeni zapis će ostaviti samo približnu vizualnu sliku toga što se izvelo u jednom određenom trenutku. Petrović (2018: 108) navodi notne zapise i piše da nije uspjela zapisati sve detalje. Tako su njezini priloženi zapisi ostali tek na razini perspektivnih transkripcija. Izbjegavala je precizno intoniranje intervala u napjevima. Trebalo bi mjeriti svaki ton pojedinačno što je nemoguće, pa je bilježila tako da svaki ton ima fiksiranu vrijednost. Takvo zapisivanje odgovara samo približno stvarnim tonskim vrijednostima koji su zastupljeni u gangi. U analizama su prikazani tonski nizovi u približno apsolutnom nizu, zatim i relativnom kako bi bilo lakše predočiti vizualne uvide tonskih sadržaja. Ukrasni tonovi su obilježeni sitnim i prekriženim notnim znacima. Na početku većine notnih zapisa ostavljene su oznake za otvorene mjere, a sve to zbog odstupanja od ujednačenog pulsiranja. Tamo gdje je došlo do razlika u predudarnom ukrašavanju među dvama pratećim glasovima, prikazano je troglasje, a dionice su upisane u tri linijska sistema. I pjevači su svjesni razdvajanja pratećih glasova kada dođe do toga u izvedbi.

F 30 a ž

$\text{♩} = 84$

solo Gan - ge svo-je za - bo - ra - vit ne - ću, ne,

gan - ge svo - je za - bo - ra - vit ne - ću

grupa

а а а а а а а а a ccl.

dok mi smr - tnu ne u - žeg - nu sv'je - ću.

а а а а а а а а

a tempo

Slika 4.: Notni zapis gange

Izvor: (Petrović, A., 2018: 184)

4. Ganga danas – dobre i loše karakteristike

U prošlosti se znalo kojoj skupini gangaša pripada pojedini gangaš. Danas je došlo do miješanja različitih tehnika pjevanja gange. Pojedinač pjeva zajedno sa skupinama koje uopće ne pripadaju gangi koju on pjeva. Nažalost, to može dovesti do gubitka izvornosti i gubitka nekih napjeva u potpunosti. Zanimljivo je da gangaši gotovo nikada ne kažu da je ganga loša i da nije dobra. U gangaškom svijetu postoji malo bolja i malo lošija ganga. To ukazuje na srčanost ljudi koji gangaju. (Miloš, 2016: 82) Gangaši imaju svoja druženja i okupljanja i prilikom toga pravila ponašanja. Dok ganga jedna skupina gangaša ne smije se čuti ni najmanji zvuk jer ih to ometa. Također, ako je jedna skupina počela pjevati gangu, druge ne smiju započinjati svoje. Gangašima je jako teško uskladiti visine glasova ako je buka i zato se moraju poštovati ova načela. Na pučkim „veselicima“ ili kako se u Hercegovini kaže na „dernecima“ mogu se vidjeti skupine gangaša i čuti koja ganga. „Derneci“ su u Hercegovini vezani za proslave zaštitnika pojedinih župa prema katoličkom crkvenom kalendaru. (Miloš, 2016: 83) Pomalo izumiru derneci, a umiru i ljudi koji su pjevali gangu. Tako dolazi do promjena i novih napjeva. Stariji kazivači kada usporede starije oblike gange i današnje verzije, kažu da se dosta toga promijenilo. Ganga današnjice je jako visoka, čak u tolikoj mjeri da se muški glas može složiti sa ženskim. Starija je ganga bila punijeg glasa i kraća, za razliku od današnje koja vremenski traje puno duže. Pomalo se izgubila punina gange, a to su složenost glasova priginjača u usporedbi s *pivačem* te kraj gange koji mora biti inovativno viši u odnosu na početak. U današnje bi vrijeme trebalo poduzeti neke mjere da se ganga ne izgubi u potpunosti. Prvi korak svakako bi bio promidžba na radiopostajama ili nekim internetskim stranicama. Vrijedi istaknuti *Radiopostaju Grude* i voditelja Tomislava Matkovića koji vrijedno i neumorno radi na tome. Ganga se često može čuti u eteru, a pokrenuo je i stranicu o gangi (www.ganga.hr) koja je jedna od rijetkih takvih. Drugi korak prema gangi bila bi izobrazba kroz različite seminare, a zatim i znanstvene skupove i različita tradicijska udruženja. (Miloš, 2016: 88)

5. Rubni oblici i napjevi u odnosu na gangu

Između svih napjeva Zabiokovlja istaknut će se samo napjevi koji su vezani za ovo istraživanje, odnosno napjevi koji se spominju i pjevaju u zapadnoj Hercegovini.

5.1. Putničko *pivanje*

Prvi od ostalih napjeva bio bi putničko pjevanje (*pivanje*). To je jako staro pjevanje i poznaju ga isključivo stariji ljudi. Pjevali su ga uz „potresanje“ grla. Napjev započinje pojedinac i on ga i pjeva. Djelomično izgovara riječi po napjevu ili ispušta pojedini poluglas i tako tvori melodiju. U isti mah mogu pjevati i dva ili tri i više pjevača. Obično jedan pjevač pjeva, a kad on završi preuzima sljedeći i redom i ostali. Pjesme, uglavnom, imaju jedan stih i prikladne su za putovanja, a posebno za putovanja dok se putovalo na konjima pa mu odatle i dolazi naziv. Sadržaj pjesmica često bi nastao taj trenutak. (Jurilj, 2015: 67) Poznati etnograf i franjevac fra Silvestar Kutleša, 1936. godine, opisao je putničko pjevanje. Jedan pjevač počinje pjesmu i slijedi glasom jednakim ojojoojoj! Drugi pjevač to isto nastavlja i tako se izmjenjuju i pozivaju jedan drugoga na pjevanje. (Mijatović, 2004: 30)

5.2. *Brojkavica (džotavica)*

Brojkavica (drugim nazivima brojatica, broja ili džotavica) stara je hercegovačka popjevka. Po izgovoru riječi čini prijelaznu vrstu između gange i putničkog pjevanja. Načini pjevanja vide se iz naslova koji su nastali upravo iz melodije, a svi su dosta stari te se pjevaju oko Božića, Uskrsa i za vrijeme svatova. To je, najjednostavnije rečeno, ojkanje deseteračkih stihova u sroku. Melodijski je dosta siromašna i više nalikuje nekom pripovijedanju, nekoj glasnoj i rastegnutoj recitaciji. Brojkavica ili kako je Hercegovci iz pojedinih krajeva nazivaju džotavica, zorno je pjevanje u kojem sudjeluje više pjevača. Ovdje postoji više vrsta, a razlika im je u napjevima. Svaki napjeva ima iniciji, tj. svoj početak, a drugi dio pjeva se kao i prvi ili zajedno s njim, ali se onda prvi dio više ne ponavlja. U pjevanju napjeva stvaraju se novi napjevi jer se u sredinu prvog stiha ubacuju pojedine riječi i tako svaki umetak stvara novu melodiju. (Mijatović, 2004: 30) Ove su pjesme često pune humora, a ponekad znaju biti na granici s provokacijom. Jednim distihom se zna završiti pjesma, ali ponekad to može biti i neki nadmudrivački poziv koji će tražiti odgovor, novi distih. Rijetkost je da su ovakve pjesmica bile tužnog raspoloženja, a kraj im je bio usklik oooj ili slično. (Jurilj, 2015: 67) Ponekad ove pjesmice nemaju poruke, već su zabavne i neobične.

*„Kad se sjetim što je nekad bilo ... grmi šale mile lale preko Duvna
engle bengle gamiž gamiž aha ha nema moga dragana“⁸*

*„Kad se sjetim što je nekad bilo ... ćuka koka ćuk pilići
ćuka vila sa planina nas dva tri moremo je svi 'oruk“⁹*

5.3. Pisme uz kolo

Ove pjesme bi se pjevale dok bi se igralo kola. Mladići i djevojke bi se uhvatili za ruke i napravili zatvoreni krug, odnosno kolo i tako bi se kretali u jednu stranu. (Jurilj, 2015: 70) U prošlosti su žene gledale cure i raspravljale o njihovu izgledu i koja je za udaju. Napjev je bio, uglavnom, u obliku dijaloga između djevojaka i mladića.

*„Dođi mi, dođi, lolo, k ovcama u polje, k ovcama u polje.
Tvoja ovca poganica, neću divojko, neću nikako.“¹⁰*

⁸ Ovu *džotavicu* mi je kazivao Zdravko Alpeza (Daka) iz Ledinca (općina Grude), rođen 1965. godine.

⁹ Isto kao i pod 8; napomena: ove dvije *džotavice* imaju isti početak, ali to nije pravilo za sve ostale.

¹⁰ Ovo je pjesmica koju su pjevali članovi HKUD-a Donji Mamići (općina Grude), čiji sam član bila 2010. godine.

Zaključak

Dr. sc. fra Anđelko Mijatović jedan je od poznatijih sakupljača gange na prostoru Hercegovine i Dalmatinske zagore, a i šire. Osim što je prikupio gangu, obrazložio je i pojasnio njezine književne, teorijske, terminološke, a i strukturalne i funkcionalne odlike. Gangu su proučavali i brojni drugi znanstvenici, etnomuzikolozi i književnici. Mijatović je kroz svoj rad navodio i mišljenja ostalih stručnjaka koji su se bavili gangom. Tako je doprinio teoriji i poetici hrvatske usmeno-književne lirike. U radu su spomenuta i Marićeva, Rihtmanova, Žganecova, Glibotićeva, Kekezova, Vinjina istraživanja te brojna druga. Na kraju se navodi Kraljević s nekim novim stavovima i promišljanjima.

Gangu počinje pjevati jedan pjevač, a prate ga ostali. To mogu biti od dva do više njih. Ona se raščlanjuje na jednopjev i na dvopjev ili višepjev. A hercegovačka se ganga ne može zamisliti bez inicija, tj. početka. Tekst hercegovačke gange najčešće je dvostih deseterac i to s parnom rimom. Kada je riječ o pjevanju gange, pjevačice i pjevači nisu je izvodili po notama. Svakom napjevu dodala se neka glazbeno-tonska nijansa. Njezina prva podjela bila je na mušku i žensku, a kasnije su se stvorile brojne druge podjele. Glavni je motivacijski čimbenik pjevanja gange njezina poruka. Bila je glavni medijski oblik izražavanja. Upravo je zbog toga postala i ostala nenadoknadiiva. Kroz rad su se iznijele i analize pjesmica te su prikazani motivi koji su bili najčešći. A što se tiče izvođenja notnih zapisa gange, to je jedan od težih procesa. Iako nije uspjela zapisati sve detalje, dr. sc. Ankica Petrović navodi notne zapise. Takvi glazbeni zapisi donose samo približnu vizualnu sliku onoga što se pjevalo. Osim gange, rad se dotakao i nekih ostalih napjeva zapadne Hercegovine.

Ako se uspoređi današnja ganga s onom od prije vidno je da je danas došlo do miješanja različitih tehnika pjevanja gange. Pojedinci pjevaju sa skupinama koje ne pripadaju gangi koju oni pjevaju. To može dovesti do gubitka izvornosti, ali i gubitaka određenih napjeva. Današnja ganga je dosta visoka, za razliku od starije koja je bila kraća i punijeg glasa. Mnogi će se složiti kada je u pitanju poduzimanje mjera da se ganga ne zaboravi. Neki ljudi neumorno rade na tome. Treba istaknuti *Udrugu za očuvanje kulturne baštine i istobiti „Davorija“* iz Gruda, na čijem se čelu nalaze braća Damir i Jure Miloš, Gruđani. Izdali su i CD te knjigu pod nazivom „Ganga – S izvora glas“. Jedan od najboljih promicatelja gange u Hercegovini, a i šire radijski je voditelj Tomislav Matković. Matković je snimatelj i priređivač internetske stranice (www.ganga.hr), osim toga priređivač je i brojnih susreta.

Za kraj se može zaključiti da je ganga pjevanje sela i da je nastala na području koje je imalo posebne povijesne i društvene uvjete. Ganga kao pjevno-glazbeni pojam i kao usmeno

stvaralaštvo zabilježila je svaki događaja hercegovačkog čovjeka. Kroz gangu su opjevani brojni ljudi i mjesta, a ona je sačuvala sve od zaborava. Ganga je prenijela i etnološke i etnografske pojmove, a nerijetko je bila popraćena humorom, ironijom i sarkazmom. (Mijatović, 2004: 37) Šezdesetih godine prošloga stoljeća ganga se pjevala stalno i u tom je razdoblju doživjela svoj najveći procvat. Danas je, nažalost, gotovo izumrla na selu. Dolaskom nove tehnologije i novog načina života ganga je pomalo potisnuta iz života hercegovačkog stanovništva. Ipak, nije prestala u potpunosti. Susreće se u urbanim središtima gdje je odselio narod s ovoga prostora. Dosta je ovog velikog usmenog blaga propalo i nije se zapisalo. Međutim, onaj dio koji je u novije vrijeme zapisan i zabilježen svjedoči o bogatstvu i kulturnog i književnog stvaralaštva prvo predaka, a onda i današnje mladosti koja još sluša i *piva* gangu. Bez obzira na to što je zanimanje za gangu u današnje vrijeme opalo, sa sigurnošću se može reći da u hercegovačkim krajevima ona još opstaje. Ganga se može čuti i među jako mladim naraštajima, a da će se još barem neko određeno vrijeme na ovom prostoru pjevati to je neupitno.

Stihovi dr. sc. Mijatovića najoriginalnije opisuju gangu, a s njima će se rad privesti kraju: „Svakako, na prostoru na kojem je nastala i u dušama onih koji su potekli iz njezina okrilja, ganga je, kao glazbeni i etnografski pojam, još uvijek najmiliji pjev, najprihvatljivija poruka, najdraži vjesnik i najjača jeka.“ (Mijatović, 1998: 6)

Literatura

1. Botica, Stipe. 2004. Predgovor u: „Ganga – pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa“. Tomislavgrad: *Naša ognjišta*.
2. Cvitković, I. 2017. *Ganga pjesma o životu u Hercegovini (Sociološkijske marginalije o gangi)*. Sarajevo: University Press-izdanja Magistrat; Zagreb: Plejada.
3. Rihtman, C. 1951. Polifoni oblici u narodnoj muzici Bosne i Hercegovine. *Bilten Instituta za proučavanje folkloru u Sarajevu*.
4. Rihtman, D. 1970. „Narodna muzička tradicija lištičkog područja “GZM, *Etnologija, NS XXIV/XXV* god. 1970. Sarajevo: Zemaljski muzej BiH (369–370).
5. Jurilj, Z. 2015. „Prinosi tradicijskoj glazbenoj kulturi zapadne Hercegovine“ u: *Motrišta*, (81-82), 66–79. Mostar: Matica hrvatska.
6. Kraljević, A. 2014. „Izkonoslovlje riči *ganga*“ u: *Susreti* 8., 224–234. Grude: Ogranak Matice hrvatske.
7. Kraljević, A. 2017. *Ganga: s izvora glas*. Grude – Zagreb: Udruga za očuvanje kulturne baštine i istobiti „Davorija“ Grude.
8. Kraljević, A. 2020. „Ganga–jedinstveno pučko dvoglasje–sažetci“ u: *Zbornik radova predavača sa Seminara folkloru Hrvata u BiH*, 45–61. Mostar: UHAKUD u BiH.
9. Mijatović, A. 1998. Predgovor u: *Svijet gange*. Zagreb.
10. Mijatović, A. 2004. „Ganga – pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa“. Tomislavgrad: *Naša ognjišta*.
11. Miloš, J. 2016. „Ganga danas (iz ugla prenositelja i izvođača)“ u: *Zbornik radova Dani europskog naslijeđa 2015*, 79–90. Sarajevo: Federalno ministarstvo kulture i sporta.
12. Petrović, A. 2018. *Umjetnost pjevanja gange: kulturna tradicija Dinarske zone*. Livno – Zagreb – Sarajevo: Franjevački muzej i galerija Gorica-Livno.
13. Vinja, V. 1998. Jadranske etimologije. *Jadranske dopune Skokovu etimološkijskom rječniku*, 3.

Internetski izvori

1. <http://www.ganga.hr/> (zadnji pristup 21.9.2023.)
2. Matković, T. „Esej o gangi“ (preuzeto s: <http://www.ganga.hr/index.php/pisani-radovi/item/291-esej-o-gangi>; zadnji pristup 24.9.2023.)

Izvori slika:

1. Kraljević, A. 2017. *Ganga: s izvora glas*. Grude – Zagreb: Udruga za očuvanje kulturne baštine i istobiti „Davorija“ Grude.
2. Petrović, A. 2018. *Umjetnost pjevanja gange: kulturna tradicija Dinarske zone*. Livno – Zagreb – Sarajevo: Franjevački muzej i galerija Gorica-Livno.